

Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmi Ansiklopedisi “Oğuz” Maddesi

Yazan: Mustafa Müsevî

(Çev. Fatih ÇİFTÇİ*)

Oğuz, kabile ismi veya daha doğrusu asıl vatanları Orta Asya'nın kuzeydoğusu, bugünkü Moğolistan bölgesinde Yenisey nehrinin kollarının kenarında bulunan, Türkçe konuşan kabilelerden oluşan bir birlik.

Oğuz kelimesi için birkaç anlam önerilmiştir. Onların içerisinde kabile anlamında (اق-اغ), çoğul eki (ز-اوز) [ile] kabileler anlamında [olanı] daha doğru kabul edilmiştir. Ok, Göktürkler/Batı Türkular'dan (Çince: Tu-Kiyu) kalan çiftçi kavimlerin genel ismi olan On-Ok tabirindeki [Ok] ve Oğuzlar'ın da hamasede kullandığı Oğuz kavminin asıl iki kolunun ismi olan Üç-Ok ve Boz-Ok'taki [Ok] ile aynı anlamdadır (Sümer, 1; Clauson, «Dictionary...», 76).

Aynı hamasede Oğuz Han-Kağan isminden alınan Oğuz, Oğuz kabilesinin efsanevi hükümdarı ve kurucusu olarak bilinir. Oğuz efsanesinin ve hamasenin en eski kaynağı Reşidüddin Fazlullah'ın Camiû't-Tevarih'i olup (1/42), diğer bir rivayet de Uygurca yazılmış ve Camiû't-Tevarih'in metniyle biraz farklı olmaktadır. Camiû't-Tevarih'in rivayetine göre [efsane] öncesi bilinmemektedir (Kaplan, 22). Türkçe ve Farsça olarak daha kapsamlı diğer rivayetler, Camiû't-Tevarih'ten alınan (s.13-36) Ebû'l-Gazi Bahadır Han'ın Şecere-yi Terakime'sidir.

Bununla birlikte benzer efsanevi bir rivayete göre; Oğuz Kağan, Yafes b. Nuh (a.s.) neslinden Karahan'ın oğluydu. Karahan ve ona tabi kişiler inançsızdılar ama, Oğuz annesinden Allah'ı bilen biri olarak doğmuştu. Annesi

* Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü:
fatih.ciftci@bilecik.edu.tr

mü'mîn ve hudâperest olana kadar annesinin sütünü içmedi. Oğuz Han kendi inancını babasından gizliyordu. [Oğuz Han] genç olduğu sırada kabile arasından onun dostlarından birisini alıkoydular ve babası [Oğuz Han'ın] sırrından haberdar oldu. [Babası] onu öldürmek istedi ama savaşta yaralandı ve [kendisi] öldü. Reşidüddin Fazlullah'ın rivayetine göre; (1/51) [Oğuz Han] babasını öldürmekle gücü [tam olarak] ele geçiremedi. Bu makamı 75 yıl savaş ve kargaşadan sonra, kendisine bağlı kişilerle ele geçirebildi. Oğuz Han'ın 6 oğlu vardı: Gün (Hurşid), Ay (Mah), Yıldız (Setare), Gök (Aseman), Dağ (Kuh) ve Deniz (Derya). [Oğuz Han], ilk üç oğlunun neslinden gelen kavimleri Boz-Ok, sonraki üç oğlunun neslinden gelen kavimleri Üç-Ok diye adlandırdı.

Oğuz Kağan'ın her bir oğlunun 4 oğlu vardı. O, kavminin tamamına 24 torun bahşetti ve 24 kabile ortaya çıktı. O kabilelerin isimleri şu şekildedir: 1. Gün Han'ın oğullarının kabileleri: Kayı, Bayat, Alkaevli ve Karaevli. 2. Ay Han'ın oğullarının kabileleri: Yazır, Döğer, Dodurga ve Yaparlı. 3. Yıldız Han'ın oğullarının kabileleri: Avşar (Efşar), Kızık, Beydili ve Karkın. 4. Gök Han'ın oğullarının kabileleri: Bayındır, Peçenek, Çavuldur ve Çepni. 5. Dağ Han'ın oğullarının kabileleri: Salur, Eymür, Ulayuntlu ve Yüregir. 6. Deniz Han'ın oğullarının kabileleri: İğdir, Bügdüz, Yıva ve Kınık.

Reşidüddin rivayetine göre (1/57); bahsedilen 24 kavimden her biri, bir tamgaya (mühür) ve her dört kabile bir onkuna (totem) sahipti. Oğuz Han'ın veziri Irkil hoca; Son Türkular'ın (Göktürkler) bilge veziri, Kutluk (İlteriş) Kağan (h.61-72/m.681-691), kardeşi Kapgan Kağan (h.72-97/m.691-716), oğulları Bilge Kağan (h.98-116/m.717-734) ve Kül Tigin'in (d. h.113/m.731) veziri [Tonyukuk] ile birçok benzerliklere sahipti. Araştırmacılarından bir kısmı, Oğuz hamasesini, Çin kaynaklarında bahsedilen eskilere benzer tarihi olaylardan [alınan] bir figür olarak kabul etmişlerdir. O kaynaklara göre; Mao-Tun (Mete) Kağan, Orta Asya'da hâkimiyete sahip, Hiung-Nular'ın hükümdarı To-u-man'ın [Teoman] oğludur. Onların [Hiung-Nular] Türkçe konuştukları düşünülmektedir (Kaplan, 24). [Mete] üvey annesinin öneri ve isteğiyle babasının yerine rehin olarak Yüe-Çi kavmine gönderildi. [Mete] o kavmin elinde öldürülme tehlikesi altında olduğundan, babası oğlunu gönderdikten sonra, hiç beklemeden o kavme doğru yürüdü. Mao-Tun babasının düşüncesinden haberdar olduğundan, babasına doğru gitti. [Babası] da

çaresizce ordu komutanlığını oğluna verdi. Mao-Tun babasına isyan etmek için aradığı fırsatı buldu. Babasını ve onun karısını öldürdü. Hiung-Nu kavminin hükümdarlık tahtına oturdu. [Daha önce bahsedilen Oğuzlar hakkındaki Benzer görüşlere göre; Hiung-Nu kavminin birliği de 24 kabileden oluşuyordu (Sümer, 2; Kaplan, a.y.).

Zeki Velidi Togan, Oğuz Han efsanesinin İran kavimlerinden olan İskit hamaselerinden alındığını kabul etmiştir. [İskitler] zamanla güçlenmiştir. Orta Asya'nın batısından uzak yerlere kadar yayılmışlardır ve geniş bir bölgeyi kendi ellerine geçirmişlerdir (DLT, Faksimile, 25). Divanû Lûgat-it-Türk'ün müellifi Kaşgarlı Mahmud (d. h.466), Oğuz Han hamasesinden habersizdi. Herhangi bir şekilde [ondan] bahsetmemişti ama, Oğuz kabilesini 22 kabile olarak belirtmişti ve hepsine de bir isim vermişti. Bu eserdeki 21 kabile Camiû't-Tevarih'teki gibidir ve [orada] Türkler'in soyağacı verilmiştir. Eserde 3 kavmin; "Kızık, Yaparlı, Karkın" ismi geçmemiştir ve Çeruklu [Çarıklı] kolunun ismi de [bahsedilen 21] kabileye eklenmiştir. Bu bilgiler de şurada geçmektedir (Kaşgari, h.1333, 56-57). 24 Oğuz kabilesinin isim fihristi bir kahramanlık hikâyesinden alınmış olsa da en eski kaynaklarda (ki onları belirteceğiz) Oğuz kabilesi sadece; Altı Oğuz (6 Oğuz), Üç Oğuz (3 Oğuz) ve Dokuz Oğuz (9 Oğuz) olarak adlandırılmıştır. O [bahsi geçen 24 kavmin] isimlerinin çoğu gerçektir. Bu isimdeki kabileler, İslâmi kaynaklarda [ortaçağın] son zamanlarına kadar bahsedilmektedir.

Araştırmacılardan bir kısmının inancına göre «Wu-huan» m.ö. 3. yüzyıla [ait] kaynaklarda Oğuzlar; Ötüken ve Altay dağlarının eteklerinde yaşayanlar olsa da (Clauson, «Türk ...», 117; Esin, 186), Clauson bu [görüşü] kabul etmiş ve daha sonra bu görüşünde tereddüte düşmüştür (Bkz. «Mutalaat ...», 20-28). Diğer taraftan, Ougouroi [Ogur], Oğuzlar olarak 5. yüzyıl Bizans kaynaklarının ilk tarihi kayıdır. Aynı kaynaklarda Ougouroi [Ogur] veya Oğuzlar batıya doğru gitmişler ve onlardan bir grup Aral Gölü'nün doğusu ve güneydoğusunda yaşamışlardır (a. e., 28). Oğuz ile Ougouroi'un tespitinin doğruluğunu teyid etmek için şunu da eklemek gerekir: Türk dili en eski zamanlarda iki kola sahipti. Bir kolda «ش» [ş] ve «ز» [z] kolu [Doğu Türkçesi] ve diğer iki kolda iki sessiz «ل» [l] ve «ر» [r] [Batı Türkçesi dil kolunun] isminin yerine kullanılmıştır (a.e., 36; DLT, Faksimile, 3); İtil Bulgarları (Volga) [dilin]

Türk dilinin son kolu olduğu söylendiğinden, şüphesiz Bizanslılar, Oğuz ismini onlardan bu şekilde [Ougouroi] duymuşlar ve kaydetmişlerdir. Turkular [Göktürkler] (Çince: Tu-Kiyu) h.6. yüzyılda sahraya geri döndüler ve Juan-Juanlar'ın gücünü kırdılar, güçlerinin zirvesinde sadece Moğolistan'ın içini ve dışını ele geçirmediler, aynı zamanda batı bölgesinin uzak uçlarını da mesken tuttular. Onlar geri geldiklerinde, sahra sakinlerinden unutulmuş bir topluluk ortaya çıktı ve Çin kaynaklarında ilk olarak Kao-Çe daha sonra Ti-Se-Li diye adlandırıldılar. Bu topluluğa bağlı kabilelerden biri; aynı kaynaklarda Çiyu-Hesing ismine sahiptir. Çince'de "dokuz aile" anlamındadır. Şüphesiz [bu] Dokuz Oğuzlar (9 Oğuz); Orhun Yazıtları, Şine Usu ve sonraki kaynaklarda olanlarla aynıdır. Bununla beraber aynı Çin yazmalarında Uygurlar, Dokuz Oğuzlar'dan biriydiler (a.e., «Mutalaat», 28-29).

Turkular'ın [Göktürkler] yönetimi m.552'de Bumin Hakan'ın önderliğinde istikrar buldu. Onların ordusu, onun [Bumin Hakan'ın] kardeşi İstemi Han'ın önderliğinde batıda galibiyet kazandı, [hâkimiyetleri] hızlıca İran sınırlarına ulaştı ve İranlılar'la komşu oldular. Bumin Han, aynı yıl; m.552'de öldü. Onun 3 oğlundan [her] biri, diğerinin yerine tahtta geçti ve hâkimiyet kurdular. Birincisi; m.553'te, ikincisi; m.553'ten 572'ye kadar üçüncüsü; m.572'den m.581'e kadar [hâkimiyet kurdu]. Üçüncü oğlunun adı Mukan Kağan'dı. Mançur'dan İran sınırlarına kadar geniş bir bölgeyi yönetiyordu ama, onun ölümünden sonra halefleri sadece m.630'a kadar bağımsızlıklarını koruyabildiler. Daha sonra Çinliler'in egemenliğini kabul ettiler. Turkular'ın batı kolunda, yabgu ünvanına sahip İstemi'nin ölümünden sonra halefi Tardu, kendisine "hakan" ünvanını verip m.582'de bağımsızlık ilan etti. Ondan kısa bir süre sonra Batı Turkular de zayıfladı ve iki kola ayrıldılar. Onlar, m.651'de tekrar birleşseler de h.37/m.657'de Çinliler'e yenildiler ve Çin egemenliğini kabul ettiler. Çinliler, Batı Turkular'ın hakanını öldürdüler ve m.7. yüzyılın sonunda "Türgiş" diye bir kavim onların bölgesinde güçlendi. Siyaset sahnesinde Turkular'ın ortaya çıkışından yok olmalarına kadar ve onların doğu kolunun diğer parçasının ortaya çıkışına dair eldeki tek miras; m.681'a ait Oğuzlar'dan geriye kalan taş yazıtlardır. Onlara ait birkaç mezar Barlık (Balık) nehrinde ve Yenisey Yazıtları olarak bilinen Yenisey kayıtlarından biri, orada [bulunur]. Onların gücü m.7. yüzyıla kadar devam etti. O taş mezarlardan biri;

13 yaşında bir genç olan Uzbigen Alp Turan'a aittir ve [o] Oğuz-Altay topluluğundandır.

Turkular, h.59/m.649'da Çinliler'e isyan ettiler ve h.61/m.681'de bastırıldılar. Kutluk Kağan m.682'de tekrar onlara isyan etti ve Turkular'ı canlandırdı. Bundan sonra İltiş Kağan ismini aldı. Kardeşi Kapgan Kağan h.74/m.693'te onun yerine tahta oturdu. Kapgan h.97/m.716'da öldü ve oğulları; İltiş, Kül Tigin ve Bilge Kağan gücü ele geçirdi. Kül Tigin h.113/m.731'de Bilge Kağan h.116/m.734'te öldü. Turkular'ın varlığının yeni devresinden yani 693'ten 734'e kadar bugünkü Moğolistan Cumhuriyeti'nde bulunan Orhun nehri vadisinde; Kül Tigin, Bilge Kağan ve onların danışmanı vezir Tonyukuk'tan geriye 3 adet taş yazıt kalmıştır. Onlarda birçok defa Oğuzlar'dan; "Üç", "Altı" ve "Dokuz" ünvanıyla bahsedilmiş; onların görünümünden, kavgalarından, savaşlarından ve düşmanlarından haber verilmiştir (Ergin, 8; Orkun, 5-12; Clauson, «Mutalaat», 28-30; Minorsky, 264; Esin, 75-115, Diyarbakirli, 333-336).

Turkular'ın ilk çöküşünden sonra Oğuzlar, Tuğla (Tula) nehrine göç ettiler. Ötüken (Hangay) dağlık alanını da ele geçirdiler. Aynı zamanda Turkular'ın devletinin canlanmasıyla, Oğuzlar da kağanlığın hükmettiği bir devleti yeniden kurdular. Tonyukuk Taş Yazıtı'nın üzerinde; Turkular'ın gücü, İltiş Kağan zamanında istikrara kavuştuğu ve onlar rahata erdiklerinde, Dokuz Oğuzlar'ın Çinli ve Hitaylılar'la birleşerek [Turkular'a] karşı bir birlik toplamaya çabadıkları [söylenir]. [Turkular] habercileri onların olduğu tarafa gönderdiler. Çinliler güneyden, Hitaylılar doğudan ve onların kendileri de [Dokuz Oğuzlar] kuzeyden Turkular'a doğru yöneldiler. Turkular casuslar vasıtasıyla o birlikten haberdar oldular ve o üçü arasında birlik tam kurulmadan, Oğuzlar'a karşı ordu topladılar. Oğuzlar savaşta yenildiler. Onlardan bir grup [suda] boğuldu, bir grup katledildi ve geride kalanlar teslim oldular. Diğer taraftan On-Ok'un kağanı (Batı Göktürkler), Kırgızlar ve Çinliler de Turkular'a karşı birleştiler. Oğuzlar'ı da isyana davet ettiler. Tonyukuk Yazıtı'na göre; Oğuzlar bu düzenli birliğe katıldılar ama, yenildiler. Onların kağanı da savaşta öldürüldü. İltiş'in ve Kapgan Kağan'ın oğullarının arasındaki kargaşa döneminde ki -İltiş'in oğullarının zaferiyle sonuçlanmıştı- Turkular'ın devletinde bir zayıflama ortaya çıktı. Bu sırada Oğuzlar tekrar isyana başvurdu.

Art arda 5 savaştan sonra h.100/m.718'de zorlukla yenildiler ve Çin'e sığındılar. Çinliler'in itaati altına girdiler (Orkun, 100-124; Ergin, 91-98; Clauson, Tonyukuk, 141-148).

Turkular'ın m.743'te ikinci defa çöküşünden sonra Basmiller ve biraz sonra Uygurlar (m.745) gücü ele geçirdiler. Uygurlar'ın hükümdarı Kül Bilge Kağan kendi oğlunu Oğuzlar'ın yönetimiyle görevlendirdi. Bu oğlan, -Tanrıda Bulmuş İl Etmiş Bilge Kağan-, m.746 veya m.747'de babasının yerine tahta oturdu ve yönetimi ele geçirdi. O, kendi taş yazıtında, Dokuz Oğuzlar'ı "Benim Milletim" ismiyle adlandırdı ama, aynı taş yazıtta onunla Sekiz Oğuzlar (8 Oğuzlar) birbirine düşmandılar. [Bununla beraber] Oğuzlar tamamen teslim olmadılar. Uygurlar'la birkaç karmaşadan sonra, bir defa Dokuz Tatarlar'la (9 Tatarlar), bir defa da Basmiller ve Karluklar'la Uygurlar'ın aleyhine birlik kurdular ama, bu savaşların tamamında yenildiler (Orkun, 164-185). Karluklar batı tarafına kaçtılar ve On-Okklar'ın (Batı Göktürkler) bölgesini ele geçirdiler. Uygurlar, h.225/m.840'a kadar hüküm sürdüler. Bu süre boyunca Mani dinini benimsediler ama maalesef, Bilge Kağan Taş Yazıtı'ndan sonra, Uygurlar'la Oğuzlar'ın çatışmalarına dair başka bir kayıt yoktur. Daha sonra Kırgızlar, Uygurlar'ın bölgedeki yerini doldurdular. Uygurlar 2 grup oldular: Bir grup, Tibet'e gitti ve Kansu vilayetinde küçük bir devlet kurdu. Diğer grup birinci gruptan daha kalabalık olmakla beraber, Tiyan-Şan bölgesinde oturdular ve başka bir devlet kurdular. Ancak her bir grup Çinliler'e bağlıydı. Daha sonra ikinci grup, Beşbalık (Pencikent) şehrini ele geçirdi ve Hitaylılar'ın hâkimiyetine girdiler (Minorsky, 264-265; Esin, 133; Meydan Larousse, XII/453). Kırgızlar'ın Uygurlar'la savaşında Oğuzlar'ın da [olaylara] müdahil bir taraf olduğu düşünülmektedir. Kırgızlar, h.312/m.924'te Orhun ve Selenga etrafını Çin'den atılan Hitaylılar'a karşı savundular. Daha önceki yerleri olan Yenisey sahilindeki yere kaçtılar. İslâm ve İran kaynaklarının Karahitay ismini verdiği Hitaylar, Moğolistan bölgesini ele geçirdiler (DLT, Faksimile, VII/246; Sümer, 31).

Oğuzlar'dan [başka] bir grup m.5. yüzyılda Aral Gölü'nün kıyılarında görüldü. Onların, Batı Turkular'ın ve Karluklar'ın bir koluyla beraber geldikleri düşünülmektedir. Moğolistan'ın sâkini olan Dokuz Oğuzlar, Uygurlar'ın asıl devletinin çöküşünden sonra m.9. ve m.10. yüzyıllarda kalabalık bir grup

şeklinde Sir-i Derya'ya (Seyhun Nehri) göç etmişlerdi. Oğuzlar'ın aynı zamanda Peçenekler'i Aral Gölü'nün güneyinden sürdükleri ve bölgelerini ele geçirdikleri düşünülmektedir (Bkz. Mervezi, 18). H.4/m.10 yüzyılın coğrafyacısı İstahri, Oğuz (Gazzeye) bölgesini Bulgar ve Hazar arasındaki bir bölge olarak bildirmekte (s.9) ve diğer bir yerde [Oğuz bölgesinden] Harezmi'den İsbicab'a kadar olan bir bölge ismi olarak bahsetmektedir (s.290): “Diğer bir yerde onların varlığı, Hazar Gölü'nün doğusu ve kuzeyinde olduğu belirtilmektedir ve Siyah Dağ'da (Yarımada olup, Türkler orayı Karadağ diye adlandırmaktadırlar) Türkler'den bir topluluk yaşamış ve Oğuzlar orayı ele geçirmişler. O Türkler'i dışarı atmışlar ve kendilerini yerleşik kılmışlardır” (s.217-219). Siyah Dağ bir yarımada gibidir. Sonraları Oğuzlar oraya Menkışlak (Meng Kışlağ) demişlerdir ve görünüşe göre orası, onların kışlağıydı.

Çeşitli kaynakların bulgu ve belirtilerinden zaman zaman şöyle bilgiler ortaya çıkmaktadır: Oğuzlar h.4./m.10. yüzyılın ilk yarısında bağımsız bir devletti ve belli bir oranda bir güç oluşturmuşlardı. Onların hükümdarı “yabgu” (cebgu, cebuye) diye isimlendirilmişti (Sümer, 54). Seyhun nehrinin yakınlarındaki Yengi Kent, Arap kaynaklarında el-Karyetû'l-Hadise (İbn Havkal, 512; İdrisi, 2/706) veya el-Medine el-Cedide (Mesudi, 1/212), Farsça'da Deh Nov (Hududû'l-Âlem, 123) diye isimlendirilmiştir ve orası onların [Oğuzlar'ın] kışlağıdır. Oğuz Devleti'nin yapısından şu kadarını anlıyoruz ki: Onların ordusunun komutanı “subaşı” diye bilinirdi ve Kuzerkin (Kul Erkin) adındaki bir kişi yabgunun nayibi veya vekiliydi. Yınal ve torhan (torhan) da önemli meslek sahiplerden biri olarak kabul edilirdi (İbnû'l-Fadlan, 91-103, Harezmi, 120). Yabgunların fermanı tuğrağ (tuğra) diye bilinirdi. Bu özel kelime Oğuzlar'a aitti. Diğer Türkler, ona âşina değillerdi (Kaşgari Resimli, 232).

Oğuzlar önemli meselelerde karar almak için danışma meclisi kuruyorlardı (Bkz. İbnû'l-Fadlan, 103, 104). Onlar, hayvancılıkla uğraşan bir toplumdur. Koyun, at, deve ve hatta inek besliyorlardı. Onları beslemek için geniş otlaklara göç ediyorlardı (Hududû'l-Âlem, 86; İstahri, 288; İbnû'l-Fadlan, 106). Mesudi (a.y.) ve Hududû'l-Âlem'in müellifi, onların savaşçılığından ve cesaretinden bahsetmişlerdir. [Oğuzlar] Hazarlar'la birleşerek Peçenekler'e karşı savaşmışlardır (Sümer, a.y.). Müslüman coğrafyacılarından bir kısmının

görüşüne göre; Hazarlar'ın ordusunun çoğu h.4/m.10. yüzyılda müslümandı veya bir görüşe göre [onlar] müslüman Oğuzlar'dı (İnan, 10). Buna rağmen, Oğuz Yabgu Devleti Hazarlar'la dostane ilişkilere sahip değildi. Onlarla bazen çatışmaya giriyordu (İbnü'l-Fadlan, 104).

Karluklar Batı Turkular'ın bölgesini ele geçirip, Oğuzlar'la komşu olmuşlardı. Onların devletinin merkezi Teraz (Teraz = Türk Talası) ismine sahipti. Bazen bu iki kabile, müslümanları yağmalamak için birleşiyordu (Sümer, 56). Faruk Sümer'in görüşüne göre; Oğuz yabgularının devleti, Kıpçaklar'ın eline geçmiş olması gerekir. Çünkü h.4./m.10. yüzyılın sonlarında Kıpçaklar'dan, Seyhun kıyılarında Oğuzlar'ın bölgelerinin sakinleri olarak bahsedilmiştir. Görünüşe göre, Oğuzlar'dan bir grup, kendi bölgelerinde Kıpçaklar'ın egemenliği altında kalmıştır. Bir grup, Cend ve oradan Buhara tarafına gitmiştir. Bir grup da Güney Rusya'ya göç etmiştir. Bu son grup, oradan Karadeniz'in kuzeyine ve oradan da Kıpçaklar'ın baskısıyla Don Nehri sahiline göç etmiştir. Don etrafının sakinlerinden [olan] Oğuzlar, Balkan yarımadasına doğru ilerlemişlerdir. Türkiye'de, Makedonya'da ve Selanik'te yağma ve katliam yapmışlardır. Buna karşın, kar ve soğukluk nedeniyle zayıflamışlar ve Bizans'a bağlanmışlardır. Bizans Devleti onları Makedonya ve Balkanlar'ın diğer bölgelerine yerleştirmiştir. Savaşlarda ordu olarak onlardan yararlanılmıştır. O Oğuzlar'dan bir grup, Malazgirt Savaşı'nda (h.463/m.1071) [önce] Bizans tarafındaydı ama, [sonra] Selçuklular'a katılmışlardı (DLT, Faksimile, 59).

Büyük bir ihtimalle varolan bulguların esasına dayanarak; Oğuzlar, İslâm'a girmeden önce Şaman inancındaydılar. Hududû'l-Âlem'in rivayetine göre; (a. y.) [Oğuzlar] etkilerinden faydalanılan hekimlere önem veriyorlardı. Bu hekimler hiç şüphesiz Moğol «kam»ları gibiydiler ki, tıbbi ve dini merasimlerin icrası görevini üstlenmişlerdi (Reşidüddin, 1/79). Oğuzlar, tıpkı Moğollar gibi yüz ve ellerini suya daldırmıyorlardı ve suyu kirletmekten kaçınıyorlardı, Tanrı'ya (Tengri, Çelep) bağlıydılar ve dua sırasında gökyüzüne yüz çeviriyorlardı. At kurban etmek, onların arasında revaçtaydı. [Atı] Kurban ettikten sonra atın derisinde bir tahta kuruyorlardı ve onu ayakta tutacak şekilde ayarlıyorlardı. Mezarları seçkin bir künbet gibi kuruyorlardı. Ölümlere hayır olsun

diye halkı yediriyorlardı ve cenaze töreninde siyah giyiyorlardı (İnan, 27, 179, 196).

Oğuzlar, Orta Asya'nın Türkçe konuşan kabileleri; Karluklar, Yağmalar, Kıpçaklar gibi, h.4-5/m.10-11. yüzyıllarda yavaş yavaş İslâm'a girdiler. Oğuzlar'ın bölgelerindeki müslüman topluluklardan bazıları; [örneğin] Harezm'den ve Maverâünnehir'den büyük kervanlarla onların bölgelerine gelen müslüman tüccarlar ve onların yanına İslâm'ı tebliğ etmek için giden Sufiler, Oğuzlar'ın İslâm'a girişinde büyük bir role sahipti (Sümer, 52). İslâm dinine giren Oğuzlar, "Türkmen" diye adlandırılıyorlardı (Biruni, 333; Mervezi, 18). Buna rağmen Kaşgari, Karluklar'ı da "Türkmen" olarak adlandırmıştır (Bkz. Ç., h.1333, 473; ç. Resimli, 622). Oğuzlar'ın yabgusu, Samaniler'in son şehzadesi Ebû İbrahim Muntasır yardım istediğinde, onun yanına gitmişti. İslâm dinine girdi ve o şehzadeyle akrabalık kurdu (Gerdizi, 383). Bu yabgunun Oğuzlar'ın Yengikent'teki [Yenikent] yabgusu olduğu düşünülmektedir. Selçuklular'ın da içinde bulunduğu zümre olan Cend ve Buhara Oğuzları, onlardan [Yengikentliler'den] daha önce İslâm'a girmişlerdi (Turan, 42).

Müslüman olan Oğuzlar'dan bir kısım grup, şehirli veya yarı şehirli oldular. Oğuzlar'ın oturduğu, Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna kadar varolan şehirler, şunlardan ibarettir: Otrar (Ögel'e göre Yengikent ile aynıdır), Karaçuk, Suğnak ve Sobran (Suran, Sepren) (Ögel, 334-341; Sümer, 38).

Maverâünnehir Oğuzları'ndan bir grup, h.4. yüzyılda Buhara etrafında yaşıyordu. Bu Oğuzlar, Samaniler'le dostane ilişkiler içindeydi. Samaniler'in çöküşünde, diğer Oğuzlar'la beraber onlara destek veriyorlardı ama, önemli bir başarı elde edemediler. Buğra Han h.382/m.992'de Türkistan'dan Buhara'ya ordu toplamış, orada hastalanmıştı ve geri dönmek durumunda kalmıştı. Onlar da onun ordusunu takip edip Buharalılar'la birleşek yağma yaptılar ve onun ordusunun bir kısmını yok ettiler (İbnû'l-Esir, 9/100; Utbi, 98). Samaniler'in son şehzadesi Ebû İbrahim Muntasır, h.393 civarında birkaç yenilgiden sonra çaresizce Oğuzlar'a sığındı ve onlardan yardım istedi. Oğuzlar, istekli bir şekilde ona uyararak Semerkant yakınlarında İleg Han'ın (İlig) [Karahanlı] ordusuna saldırdılar. Bir grubu yok ettiler, bir grubu da esir aldılar ve bolca ganimet elde ettiler (İbnû'l-Esir, 9/158; Utbi, 192, 193; Gerdizi, a.y.).

Utbi (s.193-194) h.394'te ve İbnû'l-Esir (9/188) h.396'da İleghanlar [Karahanlılar] ve onlar arasında olan bir çatışmada [Oğuzlar'ın] Ebû İbrahim'e yardımına değinmiştir ve demiştir ki: "*Oğuzlar yenildiler ve onlardan bir grup esir edildi ve öldürüldü*". Aynı zamanda İbnû'l-Esir de h.397 yılı olaylarında Oğuzlar'dan, Sultan Mahmud Gaznevi'nin ordusundan bir grup olarak bahsetmektedir ki, sultanın ordusundan bir zümre İleg Han'la mücadele etmiş ve onu yenmiştir. (9/191-192).

Mahmud Gaznevi, h.416/m.1025'te kendi ataları olan ve Selçuk diye bilinen Oğuzlar'dan bir kolun Ceyhun'dan geçip Horasan'a gitmelerine izin verdi. Ferave ve Nesa halkının Oğuzlar'dan şikayet etmeleri üzerine, Arslan Cazip onlarla birkaç kez savaştı ama, her defasında yenildi. Mahmud [Gazneli] h.419/420'de onlarla savaşa tutuştu ve onlardan birçoğunu öldürdü, kalanlarını da dağıttı. Onlardan bir grup Belhan, bir grup da Gurgan ve Irak-ı Acem tarafına kaçtı (Gerdizi, 416; İbnû'l-Esir, 9/377; Ravendi, 92-93; Aksarayı, 13; Turan, 47).

Mahmud'un h.421'de ölümünden sonra Oğuzlar'dan birçok grup Selçuk'un kardeşlerinin liderliğinde Horasan'a aktı ve oradan da Gazneliler'in Hindistan ve İran'daki bölgelerine baştanbaşa dağıldılar. Mesud Gaznevi tahta oturduğunda, onların bazısından savaşlarda yararlandı ama, hızlı bir şekilde Oğuzlar'dan belli bir miktarda [insan] Horasan'a girdi. Halkın onlar hakkındaki şikâyetleri [Mesud'a] ulaştı, onlarla savaş kaçınılmaz hale geldi. Selçuklular'la h.423 ve h.426'da yapılan iki savaşta Mesud'un ordusu yenildi ve Mesud çaresizce onlara karşı [tekrar] ordu topladı ve onlarla [tekrar] savaştı. H.430'da yapılan savaş yeni bir anlaşma ile son buldu ama, h.431'de Dandanakan hisarında büyük bir savaş oldu. Mesud orada büyük bir yenilgi aldı ve Horasan Selçuklular'ın eline geçti. Gazneliler Horasan ve Irak-ı Acem'deki kendi bölgelerini tamamen kaybetti. Bu iki savaştan önce Tuğrul, h.429'da Nişabur'da tahta çıkmış ve kendi adına hutbe okutmuştu. Selçuklular'ın Dandanakan'daki zaferinden sonra, İran Selçuklu Devleti kuruldu ve böylece İslâm dünyasında Oğuzlar'ın ilk saltanatı tesis edilmiş oldu. Selçuklular'ın ülkesinin etrafı hızlı bir şekilde genişledi, Irak-ı Arap, Şam ve Küçük Asya'ya [Anadolu] kadar uzandı (Beyhaki, 441, 626; cm; İbnû'l-Esir, 9/377-391; cm; Gerdizi, 416-417; cm; Aksarayı, 13-14; Ravendi, 94-97; Turan, 48-57).

İran'da Selçuklular'ın hâkimiyeti h.6./m.12. yüzyılın ikinci yarısına; Küçük Asya'da h.7./m.13. yüzyılın sonlarına kadar devam etti (Bkz. hd. Selçuklular). Artık Türkmen olarak bilinen Oğuzlar, İran İlhanlı Devleti'nin son zamanlarında ve ondan sonra Timurlular'ın zayıflamasında tekrar göründüler. İran, Irak ve Küçük Asya'da büyüklü küçüklü devletler kurdular. Örneğin; Akkoyunlu, Karakoyunlu ve onlardan daha önemlisi olan Osmanlılar gibi. Türkmenler, Safevi Devleti'nin kurulmasında da etkili bir rol oynadılar. Nadir Şah, Oğuz-Efşar [Avşar] kabilesine mensuptu. Kacarlar'ın da Oğuz zümresine ait olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Aksarayi, Mahmud, Musameratû'l-Ahbar ve Musayeratû'l-Ahyar, nşr. Osman Turan, Ankara, 1943; İbnû'l-Esir, el-Kamil; İbnû'l-Havkal, Muhammed, Sureû'l-Arz, nşr. Kramers, 1939; İbnû'l-Fadlan, Ahmed, Risale, Sami, Dahhan, Beyrut, 1987; Ebûlgazi Bahadır Han, Şecere-yi Terakime, nşr. A. N. Kononov, Moskova, Leningrad, 1871; İdrisi, Muhammed, Nuzhetû'l-Muştak, Beyrut, 1989; İstahri, İbrahim, Mesalikû'l-Memalik, nşr. Goeje, Leiden, 1927; Biruni, Ebû Reyhan, el-Cemahir fi'l-Cevahir, nşr. Yusuf el-Hadi, Tahran ş.1374; Beyhaki, Ebû'l-Fazl, nşr. Tarih, Ali Ekber, Feyyaz, Meşhed, ş.1356; Hududû'l-Alem, Menuçehr Sotude, Tahran, ş.1362; Harezmi, Muhammed, Mefatihû'l-Alem, nşr. Van Vloten, Leiden, 1895; Ravendi, Muhammed, Rahatû's-Sudur ve Ayetû's-Surur, nşr. Muhammed İkbâl, Tahran, ş.1364; Reşidüddin Fazlullah, Camiû't-Tevarih, nşr. Muhammed Ruşen, Mustafa Musevi, Tahran, ş.1373; Utbi, Muhammed, Tarih-i Yemini, Nasih Corfadekani Tercümesi, nşr. Cafer Şiar, Tahran, ş.1357; Kaşgari, Mahmud, Divanû Lûgat-it-Türk, Ankara, h.1333; Kaşgari, Mahmud, Divanû Lûgat-it-Türk, Tıpkıbasım Faksimile, Ankara, 1941; Gerdizi, Abdulhay, Tarih, Zeynû'l-Ahbar, nşr. Abdulhay Habibi, Tahran, ş.1363; Mervezi, Fusul Havle's-Sin ve't-Türk ve'l-Hind Münthabe min Kitabi Taba'î'l-Hayevan, el-Coğrafiya el-İslâmiyye, Frankfurt, h.1414/m.1993; Mesudi, Ali, Murucû'z-Zeheb; nşr. Barbier de Meynard - Pavet de Courteille, 1874; Clauson, G., An Etymological

Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford, 1972; id, Tonyukuk abidesi hakkında bazı notlar, türkiat mecmuası, 1976, vol. XVIII; id, Turkish and Mongolian Studies, London, 1962; id, «Turk, Mongol, Tungus», Asia Major, 1961, vol. VIII; Diyarbekirli, N., «Orhun'dan geliyorum», Türk kültürü, 1979, no. 198-199; Ergin, M., *Orhun abedileri*, İstanbul, 1978; Esin, E., İslâmiyetten önceki Türk kültür tarihi, İstanbul, 1978; İnan, A., Şamanizm, Ankara, 1986; Kaplan, M., Oğuz kağan destanı, İstanbul, 1979; Meydan-Larousse, 1987; Minorsky, V., notes Hudûd al-'Alam, Cambridge, 1982; Ögel, B., Türk kültür tarihi, Ankara, 1988; Orkun, H. N., Eski Türk yazıtları, Ankara, 1986; Sümer, F., Oğuzlar, Ankara, 1972; Turan, O., Selçuklular tarihi, Ankara, 1969.